

Копабоева Д.А.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Қазақстан

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту мақсатында көркем мәтінді оқытудың әдіс – тәсілдері.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі оқу процесінің негізі болып табылады, уақыт өте келе өзектілігін жоғалтпайтын, үнемі мұқият болуды және одан әрі дамуды қажет ететін педагогикалық дағды болып табылады.

Бүгінгі таңда қоғамда бастамашыл, шығармашыл, өзекті әлеуметтік – экономикалық, мәдени міндеттерді шешуге жаңа тәсілдер табуға дайын, жаңа демократиялық қоғамда өмір сүруге және осы қоғамға пайдалы болуға қабілетті адамдарға деген қажеттілік өткір сезіледі. Ондай адамдарды даярлау бастауыш сыныптан бастау алатындығы сөзсіз.

Осыған байланысты жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі бүгінгі таңда ерекше өзекті болып отыр. Шығармашыл тұлғалар әр уақытта өркениеттің дамуын анықтап, жаңашылдығымен, дәстүрлі еместігімен ерекшеленетін материалдық және рухани құндылықтарды жасап, адамдарға қарапайым болып көрінетін құбылыстардағы әдеттен тыс нәрсені көруге көмектесті. Бірақ дәл бүгінгі таңда оқу – тәрбие үрдісінің алдында бастауыш сыныптан бастап шығармашыл тұлғаны тәрбиелеу міндеті тұр. Бұл міндет баламалы білім беру бағдарламаларында, қазіргі мектепте болып жатқан инновациялық процестерде көрініс табады. Шығармашылық қабілеттер шығармашылық сипаттағы іс – шаралар барысында дамиды, бұл оқушыларды стандартты емес жағдайларда шешім табуға және таң қалдыруға мәжбүр етеді. Сондықтан бүгінгі таңда педагогика ғылымы мен практикасында оқытудың жаңа, стандартты емес формаларын, әдістерін қарқынды іздеу жүріп жатыр.

Шығармашылық іс – әрекет деп мұғалімнің жетекшілігімен жүргізілетін және бұрын белгісіз шешім негізінде шығармашылық зерттеу мәселесін шешумен байланысты іс – әрекет түсініледі.

Б.М. Теплов шығармашылық қабілеттер деп бір адамды екіншісінен ерекшелейтін белгілі бір жеке психологиялық ерекшеліктерді түсінді, олар адамның қол жетімділігі мен білімімен шектелмейді, бірақ оларды алудың жеңілдігі мен жылдамдығын анықтайды [1].

Шығармашылықтың басқа да бірқатар анықтамалары бар: өзіндік идеяларды тудыра білу, ойлаудың стереотиптік тәсілдерінен бас тарту; гипотезаларды тұжырымдау, жаңа комбинацияларды генерациялау және т.б.. Бірақ, бұл ұғымның жалпы негізгі сипаттамасы шығармашылық жаңа, өзіндік ерекшелікті жасау қабілеті екенін түсіну маңызды.

Шығармашылықты дамыту? Бұл нені білдіреді?

- Біріншіден, бұл байқағыштықты, сөйлеуді және жалпы белсенділікті, жақсы жаттықтырылған есте сақтауды, фактілерді талдау және түсіну әдетін, ерік – жігер мен қиялды дамыту.

- Екіншіден, оқушының даралығын танытуға мүмкіндік беретін жағдаяттарды жүйелі түрде құру.

- Үшіншіден, танымдық процесте зерттеушілік әрекетті ұйымдастыру.

Бастауыш сынып жастағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін сабақтың дәстүрлі емес түрлері, проблемалық оқыту әдістері, сыныптан тыс жұмыстардағы ұжымдық шығармашылық іс – әрекеттер кеңінен таралуда.

Шығармашылық қабілеттерді қалыптастырудың шарттары: а) оқудың жағымды мотивтері; ә) оқушылардың қызығушылығы; в) шығармашылық белсенділік; г) ұжымдағы оң микроклимат; г) күшті эмоциялар.

Әдебиеттік оқу сабағында оқушыларды іздемпаздыққа бағыттау, қызығушылықтарын ояту, ойландыру мақсатында проблемалық сұрақтарды ой елегінен өткізу қажет. Проблемалық сұрақ бірте – бірте туындауы керек, және де оған оқушылардың өзі келуі керек. Мұғалім тек көмекші қызметін атқарады. Жауаптардың анық еместігін қамтитын сұрақ, қарама – қайшылық түрінде әрекет ете алады, сондықтан өз көзқарасын дәлелдеуге тырысатын балалар үшін қызықты болады. Оқытушы оқушылардың проблема бойынша рефлексиясын ұйымдастыруы, гипотеза іздеу процесіне ынталандыру, нәтижелерді жалпылауы керек [2].

Оқыту әдісін қалай таңдауға болады? Шығармашылық оқытуда оқушылардың өнімді іс – әрекетін ұйымдастыру басты мақсат екенін ұмытпау керек. Сондықтан, әр уақытта оқытудың әдістерін немесе формаларын таңдай отырып, өзіңізге сұрақ қойыңыз: оқушылар сабақта нақты қандай білім өнімін жасайды? Бұл өнім зерттелетін тақырыпқа қатысты болуы, оқушылар үшін өзекті және олардың жеке мүмкіндіктері мен қызығушылықтарымен сәйкес болуы керек.

Мектеп оқушыларының оқу әрекетінің түрлері: оқу, есте сақтау, тыңдау, жоспар құру, әңгімелеу, шолу жасау, иллюстрацияларды қарау. Бұл әдеби таным логикасының алғашқы қадамы болып табылады.

Эвристикалық әдіс танымдық әрекет логикасының келесі сатысымен байланысты. Мәтінді тереңірек талдау әдебиеттану ғылымының элементтерін зерттеумен еріксіз байланысты. Оқытылатын материалдың мазмұны кеңейіп, мәселелердің шешімін іздеу жұмыстары жүргізіледі. Бұл әдіс көбінесе эвристикалық әңгімеде жүзеге асырылады. Әдіс – тәсілдері: білімді өз бетінше меңгеруге көмектесетін логикалық түсінікті сұрақтар жүйесін құру, мәтінге сәйкес тапсырмалар жүйесін құру, есептер қою. Іс-әрекеті: көркем шығармадан материал таңдау, мәтінді талдау элементтері арқылы қайталау, эпизодты талдау, образ – кейіпкерді талдау, ауызша тапсырмаға, эссеге жоспар құру, мәселе қою.

Зерттеу әдісі әдеби шығарманы өз бетінше талдау қабілетін дамытудан тұрады. Тәсілдері: проблемалық сұрақтар қою, зерттеуге тапсырмалар беру. Зерттеу әдісінің эвристикалық әдіспен көп ұқсастығы бар. Іс-әрекет түрлері: бір бөлігін және тұтас өнер туындысын өз бетінше талдау, салыстыру.

Қазіргі таңда кең тараған әдістерге: әңгімелесу, мәнерлеп оқу, әңгімелеп айту, өлеңді жатқа айту және т.б.

Мәтінді талдау арқылы оқушыларға нені үйретуге болады?

Ең алдымен, бұл талдаудың бір түрі - «автордың соңынан еру» яғни, әрекеттің даму логикасы байқалатын түрі. Демек, оқушыларды жазушы логикасына сүйенуге, оны сезінуге, түсінуге үйретуге болады.

Көркем мәтінді талдау сұрақтар қою арқылы жүзеге асырылады. Оқушыларды оларға дұрыс жауап беруге үйретуге болады. Бала сұрақты тыңдап, оның мәнін түсініп, сұрақтың мағынасына сәйкес жауап беруге, одан алшақ кетпей, мағынасын кеңейтпей, тарылтпай дағдылануы керек. Сұраққа жауап бере отырып, мәтінді ой елегінен өткізеді, мазмұнын есте сақтайды, форманың ерекшеліктерін ересек адамның көмегімен ұстайды, сөйлеу тәжірибесінде жазушы тілін пайдаланады [3].

Әдебиет көркем шығармашылықтың бір түрі болғандықтан, талдау барысында балаларға шығарманың қалай "жасалғанын" көрсету керек, яғни, оларға автор қолданатын және балаларға қол жетімді көркемдік әдістер мен құралдар туралы түсінік беру керек (рифма, салыстыру, еліктеу және т. б.). Талдау барысында автордың көркемдік шеберлігін байқайтындай етіп, осы әлем балалар алдында ашылатын сұрақтарды тұжырымдай отырып, шығарманың көркемдік әлеміне назар аудару керек.

Сондай – ақ, негізгі сұрақтарды толықтырып тұратын жетекші сұрақтар бар. Ол оқушыға мәтінді тереңірек және мақсатты түрде ашуға көмектеседі. Бірақ мұғалім жетекші сұрақтар мен балаларға қоюға болмайтын түрткі сұрақтарды ажыратуы керек, өйткені оларда сұрақтың жауабы бар. Мысалы: «Кейіпкер бала батыл, солай ма?» Әлде: «Кейіпкер баланы батыл деп

ойламайсың ба?» Балалардың бұл сұраққа оң жауап беруден басқа амалы жоқ. Ол мәтін туралы ойланудың, жауап іздеудің, оның дұрыстығына күмәнданудың қажеті жоқ. Оқушы аналитикалық ойлауды ынталандырмайды, сондай – ақ біржақты жауаптарды талап ететін балама сұрақтар – «иә» немесе «жоқ» өнімді емес. Әдебиет сабақтарындағы сұрақтардың тестілік сипаты нәтижесіз, өйткені ол мұқият оқуға да, жауап іздеуге және ойдың шиеленісуіне де ықпал етпейді. «Тағы не айта аласыз?» деген мағынасыз сұрақтар, немесе «Тағы басқа кім не айтады?» талдау кезінде естілмеуі керек. Олар мұғалімнің мәтінді талдауға нашар дайындалғанын, дәрменсіздігін, кәсіби біліктілігін жоққа шығарады.

Көркем мәтінді талдау әдеби шығармамен жұмыстың маңызды түрі болып табылады. Оның мақсаты – оқылғанның мәнін, мәтіннің көркемдік ерекшелігін, автордың шығармашылық даралығын тереңірек түсіну.

Жұмыс жанрын анықтау бойынша тапсырмалар келесідей болуы мүмкін:

Оларды қандай стильді білу үшін екі мәтінді мұқият оқып, салыстырыңыз.

1. Мәтінде көркемдік құралдар бар – жоғын оқып шығыңыз. Мысалдар келтіріңіз.

2. Қай прозалық мәтінде сюжет бар? Салыстыру, еліктеу қандай мәтінде қолданылады? Дәлеледеңіз.

3. Әр мәтінге сәйкес тақырыпша таңдаңыз: ертегі, өлең, танымал әңгіме.

Шығарманы талдаудағы басты міндеттердің бірі – адамды қабылдауда әдебиетті, ең алдымен, өнер болу құқығынан айырылмау.

Кез келген оқыту технологиясының негізі оқушының жеке тұлғасы, оның оқу материалын дұрыс қабылдауы болғандықтан, оқырманның кіші оқушыны қабылдау ерекшеліктерін нақты түсінбейінше әдістер мен технологиялар туралы айту мүмкін емес. Сабақты құру және көркем мәтінді оқу принциптерін меңгеру білім беру технологияларын меңгерудің негізі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Теплов Б.М. Көркем әдебиетті оқу кезіндегі психологтың ескертулері // Теплов Б.М. Таңдамалы жұмыстар. Т. 1. М.: Педагогика, 1985 ж
2. Гусакова О.Я. Мәтінмен жұмыс істеу әдістемесі /Баст. мектеп. - 2003.36-40.
3. Сосновская О.В. бастауыш мектепте әдеби оқу / О.В. Сосновская // Бастауыш мектеп. – 2003 ж.